

Tulihingeline Heinrich Stahl

Piret Lotman, Heinrich Stahli elu ja looming (Raamat ja aeg; 3). Eesti Rahvusraamatukogu, Tallinn, 2014. 254 lk.

Mie varasema kultuuriloo huviliste rõõmuks on Eesti Rahvusraamatukogu toimetiste sarjas „Raamat ja aeg“ ilmunud käsitlus ühest olulisemast eesti keele- ja kirikumehest – Heinrich Stahlist (u. 1598–1657). See on Piret Lotmani aastakümnetepikkuse uurimistöö vili. Raamatu teema eeldas mitme maa arhiivide kasutamist. Eesti Rahvusarhiivi ja Tallinna Linnaarhiivi kõrval paikneb kaalukam osa arhiivianesest Rootsi Riigiarhiivis Stockholmis, üht-teist on talle ka Soome Rahvusarhiivis Helsingis; rääkimata Stahli raamatupärandist, mis on laiali pillutatud mööda mitmeid mäluasutusi. Oluline eeldus Stahli mitmekülgeks uurimiseks oli seegi, et Lotman sai „tsensuuri kitsaid väravaid“ arvestamata käsitleda Stahli luteri kiriku hingekarjasena ja vaimuliku sõna edasiandjana. Senistes uurimustes on valdavalt esiplaanil olnud Stahli eesti keele kasutus, tema leksika ja kirjaviisi.¹ Vaimuliku tegevuse aspektist käsitles Stahli esimesena oma 1864. aastal valminud kandidaaditöös Jakob Hurt. Hilisematest uurijatest tõstab Lotman esile Leino Pahtma, kes kaitses 1998. aastal magistritööd „Heinrich Stahl 17. sajandi esimese poole Eesti- ja Ingerimaa kiriku- ja kirjandusloos“. Lotmani enda uurimus on 2010. aastal Tartu Ülikooli usuteaduskonna juures kaitstud doktoriväitekirja edasiarendus.²

Piret Lotmani lähtepositsioon Heinrich Stahliga tegelemiseks ei olnud kerge, sest varasemad uurijad on keele- ja kirikumehe täis riputanud mitmeid epiteete, mis üldjuhul pole positiivsete killast. Stahli on peetud plagiaatoriks, kes kasutas oma loomingus võõraid tekste, aga samuti auahneks karjeristiks, kes tegi karjääri tutvussidemete abil; lisaks suutis Stahl võimudega tülli minna ja nende usalduse kaotada. Lotman ise rajab oma arusaama Georg von Rauchi arvamusel Stahlist kui fanaatilise

s. t. pühendunud protestandist, vaadeldes tema tegevust ühelt poolt Rootsi kirikupoliitika ning teiselt poolt ortodokse luterluse ideede ja vade kontekstis (lk. 18).

Lotman käsitleb Heinrich Stahli peamiselt kahest aspektist – kiriku- ja keelemehena. Saksa keelse inimesena puutus Stahl eesti keelega varakult kokku sünnilinnas Tallinnas ning hiljem arendas tema keeleoskust vaimulikutöö Toomkirikus ja Põhja-Eesti kogudustes. Lotman leiab, et kui saksa keeles suutis Stahl end arusaadavalt väljendada, siis nendesamade mõtete edasiandmine eestikeelsetes jutlustes on naeruväärne ja kohmakas (lk. 195). Samas rõhutab Lotman, et just nende tekstidega („Hand- und Haußbuch“ ehk „Käsi- ja koduraamat“, „Leyen Spiegel“ ja eesti keele grammatika) panigi Stahl olulise vundamendikivi eesti kirjakeele kujunemisele ja arengule. Seni leidmata on tema koostatud eestikeelne aabits. Stahli eesti keele kirjaviisi on peetud kohmakaks, rahvakaugeks ja saksa-päraseks, aga see oli tulevikku suunatud tegevus. Ja kuigi Stahl oli oma kirjatöodes ajastule iseloomulikult kompilatiivne – tema teadmised lähtuvad Põhja-Saksamaa luterlikes ülikoolides vormunud ideedest –, on tema teostes hulgaliselt ka originaalset.

Lotman märgib tabavalt, et Stahli „küünalvalgel kirjutatud“ eestikeelsed tekstid sündisid kohusetundest ajendatuna (lk. 170). Stahl ise rõhutas vaimuliku ameti olulisust kõikide inimeste õpetajana. Vaimulikuamet oli vastutusrikas. Stahli vaimuliku tegevuse uurijana ilmneb Lotmani tugevus ja originaalsus. Hingekarjasena oli Stahli oluline heade kristlaste kasvatamine. 17. sajandi alguse sõdadest pääsenud Põhja-Eestis tuli luterlik identiteet jõulisemalt alles kehtestada, aga Ingerimaal paljuski rajada ja seda õigeuskliku keskkonna kõrvale, lisaeesmärgiga tuua õigeusklikud ingerlased luteri usu rüppe. Lotman ei eita Stahli sattumist konfliktidesse, kuid seejuures ei pörkunud mitte kirikumehe isiklikud huvid, vaid vastasseis tulenes erinevatest konfessionaalsetest, korporatiivsetest ja keelelistest identiteetidest. Kahtlemata oli Stahl ametikohustusi täites liialt järjekindel, kuid pahatihti jäi ta, eriti Ingerimaal, ilma riigivõimude moraalsest ja materiaalsest toest. Riigil olid küll oma eesmärgid, aga vahendeid nappis. Ainuüksi Stahli innukatest püüdlustest luterlike ideede levitamisel ja õigeusklike

¹ Eri aspekte käsitlev diskussioon Heinrich Stahli üle avaldati ajalehes Sirp, 05.12.2014.

² P. Lotman. Heinrich Stahli pastoraalne tegevus Rootsi Läänemere provintsis 17. sajandi esimesel poolel (juhendaja R. Altnurme, Tartu Ülikooli usuteaduskond). Tartu Ülikooli Kirjastus, Tartu, 2010.

konverteerimisel ei piisanud. Riigi jaoks olid olulised eelkõige majanduspoliitilised huvid, soov tuua Venemaa kaubandus Rootsi poolt kontrollitavatesse Soome lahe linnadesse, kusjuures kaupade vahendajatena tulid arvesse Vene õigeusklikud kaupmehed. Stockholm Moskva-poliitika oli ettevaatlik, Vene poole soove arvestav, diplomaatiliselt järeleandlik. Sama kehtis ka õigeusklike talupoegade suhtes, kes väljendasid oma soovimatust usuvahetusnõudele alluda Ingerimaalt Venemaale põgenemisega. See ei kahjustanud mitte niivõrd otseselt Rootsi riigikassat, kuivõrd kohalikke aadlikke, kelle pärisorjad õigeusklikud talupojad olid. Moskva riigis hoiti ühelt poolt Ingerimaa õigeusklike käekäigul silm peal, ja see huvi oli puhtalt poliitiline, teiselt poolt suhtuti üle piiri Venemaale tulnaisse kui luteri kiriku mõjuväljas elanud usutaganejatesse.³

Piret Lotmani läbivaks püüdeks on näha Stahlis inimest, mõista tema tegevuse motive, ehkki ametliku kirjavahetuse kõrval isikliku epistolaarset pärandit, milles kirikumees oleks end inimlikust aspektist avanud, meieni jõudnud ei ole. Nii jääb vaid oletada, kuivõrd karismaatiline isiksus Stahl oli. Tõenäoliselt ta oli seda. Oma kaasaegsete kirikuõpetajate kõrval oli Stahl kindlasti erudeeritud ja laia silmaringiga. Oma haridusele pani Stahl aluse Tallinna triviaalkoolis, mis andis põhjaliku katekismuse- ja piiblitundmise ning korraliku ladina keele oskuse. Järgnesid õpingud Rostocki ja Wittenbergi ülikoolis. Viimases promoveerus Stahl 1622. aastal filosoofiamagistriks. Stahl jõudis veel immatrikuleeruda Greifswaldi ülikooli, kuid õppida ta seal ei saanud, sest 1623. aastal kutsuti ta Eestimaale tagasi ja temast sai maakoguduse pastor. Stahli õpingud on olulised seetõttu, et näeme inimeste ringi, kellega noor, alles kujunev teoloog kokku puutus, ja ideid, mis teda mõjutada võisid, ning pagasit, mille ta kodumaale kaasa tõi.

Oluline on ka laiem ajalooline ning ruumiline taust, millesse keele- ja kirikumees on asetatud. Raamat on küll fokuseeritud Stahlile, aga annab ühtlasi hea ülevaate Rootsi kiriku- ja kultuuripoliitikast ning tema Läänemere-provintside Eesti- ja Ingerimaa kirikuelust laiemalt. Kui midagi väheks jäi, siis on see Stahli perekonnalugu, mida Lotman küll valdab, aga käesolevas uurimuses ainult markeerib, teemasse süvenemata. Samuti on raamatus vaid

põgusalt valgustatud küsimust, kuidas Stahl majanduslikult hakkama sai.

Kokkuvõttes on Piret Lotmani rikkalikule allikmaterjalile, põhjalikule lugemusele ja laiale silmaringile rajanev monograafia Heinrich Stahlit igati õnnestunud ja jääva teadusliku väärtusega.

Enn Küng

Enn Küng

(1963), *PhD*, Eesti varauusaja dotsent, Tartu Ülikool, Lossi 3, 51003 Tartu, enn.kung@ut.ee

³ Moskva riigi suhtumisest Ingerimaa õigeusklikesse on lähemalt kirjutanud Vene uurija Konstantin Žukov: K. Žukov. Eretiki i otmečiki – <http://ingria.info/articles/944-2014-06-23-09-25-39>